

Hazırlayan
STEFANOS YERASIMOS
İstanbul 1914-1923

Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü'nün arşivinde bulunan, hiçbir yerde yayımlanmamış fotoğrafların kullanılması için gerekli izni sağlayan Suna ve İnan Kır a  ifti ile Ahmet Abud'a teşekkür ederiz.

Istanbul, 1914-1923

  1992  ditions Autrement

İletişim Yayınları 347 • Tarih Dizisi 89

ISBN-13: 978-975-470-526-3

  1996 İletişim Yayıncılık A.  .

1-2. BASKI 1996-1997, İstanbul

3. BASKI 2015, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYAN Can Belge

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Fransız işgal kuvvetlerinden

bir asker tarafından yapılmış elii örtü

( tienne Copeaux Koleksiyonu)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Sait Kızılırmak

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Hazırlayan
STEFANOS YERASİMOS

İstanbul 1914-1923

Kaybolup Giden
Bir Dünyanın Başkenti
ya da Yaşlı İmparatorlukların
Can Çekişmesi

Istanbul, 1914-1923

ÇEVİREN Cüneyt Akalın

STEFANOS YERASIMOS Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye üzerine çok sayıda araştırma yapmış ve yayımlanmış bir yazar. Onu özellikle üç ciltlik *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye* (Gözlem Yayınları 1974-77) adlı geniş araştırmasıyla tanıyoruz. Bir de *Ekim Devrimi'nden "Milli Mücadele"ye Türk-Sovyet İlişkileri* (Gözlem Yayınları, 1979) ile. Yerasimos 1980-85 arasında Paris'de François Maspero / La Découverte Yayınevi için, Doğu'yu ve özellikle Türkiye'yi gezmiş seyyahların metinlerini yayıma hazırladı. Marco Polo, İbn Battuta, J.-B. Tavernier, J. Thévenot, J. P. de Tournefort ve J. Nicolas de Nicolay'ın yazılarından oluşan 12 ciltlik bir eser ortaya çıktı. 1989'da CNRS Yayınları'ndan Nicolas de Nicolay'ın seyahatnamesini yayımladı. 14, 15 ve 16. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda gezen seyyahları kapsayan bir çalışması da 1991'de Fransızca olarak Türk Tarih Kurumu'nca yayımlandı (*Les voyageurs dans l'Empire Ottoman. Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri (La fondation de Constantinople et de Sainte Sophie dans les tradition turques)*) adlı kitabı Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü yayını olarak, 1990'da Paris'de, Librairie d'Amérique et d'Orient'da basıldı ve Türkiye'de İletişim Yayınları tarafından Ocak 1993'te yayımlandı. 1992'de de *Demeures Ottomanes de Turquie*, Albin Michel Yayınevi tarafından yayımlandı. 1994'e kadar Paris VIII Üniversitesi'nde profesör olan yazar, Ekim 1994'te İstanbul'daki Enstitüt Fransız d'Etudes Anatoliennes'e (Fransız-Anadolu Araştırmalar Enstitüsü) başkan olarak atandı. 2005 yılında hayatını kaybeden Yerasimos'un ayrıca, jeopolitik ve şehirler tarihi başta olmak üzere çeşitli konularda yayımlanmış yüz kadar makalesi var.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Kozmopolit Bir Yapıdan Milliyetçiliğe

STEFANOS YERASIMOS 11

Savaşın Arefesinde Gezginler

FRANÇOIS GEORGEON 29

Orient-Express, Birinci Dünya Savaşı Avrupa'yı sarmadan önce de vardı ve İstanbul gözde bir turistik yerd. Birçok rehber kitap İstanbul'a ayrılmıştı. Bunların içeriği Loti'nin ve oryantalistlerin etkisiyle giderek anıtsaldan pitoresk olana kayıyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

Göz Dikilen Kent

(1914-1918)

Akdeniz'de On Gün

STEFANOS YERASIMOS 49

Savaş, Türklere Akdeniz'den çıkagelir; İngiliz filosundan kaçarken Boğaz'ın sularına sığınan iki Alman kruvazörü

görünümündedir. Alman gemileri Berlin'den açıkça Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanların safında savaşa sokmak için İstanbul'a gitme emrini almışlardı. Acaba İngiliz Donanma Komutanlığı, Osmanlı donanmasını Karadeniz'de güçlendirmek ve İstanbul'a karşı bir Rus saldırısına engel olmak için Almanların kaçışına bilerek mi göz yummuştu?

Çanakkale'nin İstanbul'dan Görünüşü

ALEKSANDR JEVAKOF.....73

Başkent savaşın uzağında ve dedikoduların göbeğinde yaşamaktadır. Bununla birlikte, o güne kadar girilen en büyük kara-deniz müşterek harekâtı olan Çanakkale harekâtının tek hedefi, Osmanlı başkentidir. Sekiz ay on dört gün süren çatışmalar, dört yüzyılın yanılmasıdır: milliyetçilik kozmopolitizmi paramparça eder; kuşuklar Ermeni cemaati üzerinde yoğunlaşır ve ilk sürgünlere neden olur. Bu bir kentin ölüm günlüğüdür.

Gülüşün ve Gözyaşlarının Kıyısında

FRANÇOIS GEORGEON.....95

Mizah, tıpkı bir sismograf gibi, toplumu sarsan sarsıntıları kaydeder. Ve 1914 ile 1923 arasında, İstanbul'da kaydedilen sarsıntıların sayısını bir tek Allah bilir! Siyasal konularda Osmanlı hükümeti ile Müttelik Yüksek Komutanlığı tarafından engellenen basın, kendisini gönüllü olarak İstanbul toplumundaki bayağılıkların hicvine adar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İmparatorlukların Yıkılışı (1918-1923)

Bir Kurtarıncının Doğuşu

STEFANOS YERASİMOS.....123

Müttelik donanmasının başkente vardığı gün, askerî başarıları ile dikkati çeken, merkeze alınmış bir genç general de kente ulaşır. Bu general, izleyen kiş boyunca, kaderini Türkiye'nin kaderi ile kaynaştıracak yeni bir siyasal yönelişi her imkâna başvurarak araştıracaktır.

Osmanlıların Sonuncusu

SINA AKŞIN 139

Halife Sultan VI. Mehmet, İstanbul ve kenar semtleri ile sınırlı bir ülke parçası üzerinde tasasız bir hüküm sürer. Osmanlıların sonuncusu, Mustafa Kemal'in Ankara'daki milliyetçi hareketiyle yıllarca mücadele ettikten sonra, 1922'nin sisli bir Kasım sabahı bir İngiliz gemisine binerek ortadan kaybolur.

Yitik Bir Kentin Düşleri ve Kâbusları

HELENE ve STEFANOS YERASİMOS tarafından seçilen metinler..... 155

Yunan Oradusu'nun Anadolu'daki her ilerleyişinde içi titreyen Rum cemaatinin çılgın umutları; bu rüyadan uyanış elbette çok acı olacaktır.

Yaşanan Kargaşada Genç ve Yaşlı Türkler

STEFANOS YERASİMOS tarafından seçilen metinler..... 177

Romancının *Sodom ve Gomore* diye adlandırdığı işgal altındaki şehir, mütteliklerin şenliklerine ve cemaatler arasında gerginliklere sahne olur; Türkler umutsuzluk ile direniş, kadere boyun eğmeyle isyan duyguları arasında bölünür.

Çayınıza Kaç Tane Kuru Üzüm İstersiniz?

NORA ŞENİ..... 197

Milliyetçiliğin girdabına sürüklenmeyen ve fırtınanın geçmesini beklerken kabuğuna çekilen tek cemaat olan Yahudilerin, farklı eğitim kurumları arasındaki güç ilişkileri çerçevesinde günlük yaşayışı.

Beyaz Yıllar

PAUL DUMONT..... 215

Ekim Devrimi'nden kaçan Beyaz Rus ordularının kalıntıları ve sivil halkın bir bölümü on binler halinde Karadeniz üzerinden İstanbul'a boşalmaktadır. Başkenti alacalı bulacalı renklere boyayan canlı bir kalabalık; İstanbul, bu kalabalığın kente getirdiği şenlik havasını anılarında hisli hisli yaşatır hâlâ.

Bir Rus Fütüristinin Dört Vizyonu

İLİAZD 241

1894'te Tiflis'te doğan, İliazd adıyla tanınan İlya Zdaneviç, fütürizmi 1912'de Saint-Petersburg'ta başlatır; naif Gürcü ressam Pirosmani'yi keşfeder ve Rus orduları tarafından fethedilen Osmanlı topraklarındaki Gürcü kiliselerinin rölövelerini çıkarmak üzere 1917'de yola çıkar. Paris'e giderken İstanbul'a uğrar (1920-21). Bu kentteki maceralarını, savaş sırasında Kafkasya'da tanıdığı İngiliz gazeteci Philips Price'a 1929'da yazdığı mektuplarda anlatır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ekler

KRONOLOJİ: SAVAŞ VE İŞGALLE GEÇEN DOKUZ YIL	255
KAYNAKÇA	261
YAZARLAR	263

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Kozmopolit Bir Yapıdan Milliyetçiliğe

STEFANOS YERASIMOS

Ortalıkta palmyeler ve develer görünmese de, nemli sıcak bir havayla karşılaşacağını sanan gezgin, doğrudan Rus steplerinden kopup gelen bir kar fırtınasına yakalanma tehlikesiyle yüzyüze gelse de, hattâ egzotizminin ufku Akdeniz'in güney kıyısı ile sınırlı bir acemi için minarelerin ince uzun biçimi şaşırtıcı olsa da, İstanbul, 1914 savaşının arifesinde, Şark'a özgü özelliklerini korumaya devam eder. Burada, bir halife-sultan, Yeni Roma'nın başpiskoposu olan Kanstantinopolis ekümenik patriği, Ermeni patriği ve Papalık elçisi ile bir arada yaşar; bunlara Katolik Ermenilerin başpiskoposunu, hahambaşını ya da kendisine Haliç'in kıyısında, ekümenik patrikliğin iki adım ötesinde, parçaları Tuna ve Karadeniz üzerinden Viyana'dan getirilen, tümüyle takılıp sökülebilir, dökümden bir kilise inşa ettiren Bulgarların eksarhlığının temsilcisini de ekleyebiliriz. Rum patrikliğini tedirgin etmekten başka bir anlamı yoktur bunun!

Yaklaşık bir milyon insanın yaşadığı bu kentte –kentin nüfusu daha 17. yüzyılda yedi yüz bine ulaşmıştı– nüfusun sadece yarısı Müslümandır. Osmanlılar, daha doğ-

*Yüzyılın
başında
İstanbul'da
bir sokak.*

rusu tek ve biricik Osmanlı, imparatorluğa dönüşen beyliği 1299'da kuran Türkmen beyinin (Osman) soyundan gelen sultanın kendisi hâlâ buradadır. Çevresi eşleriyle, Çerkes kölelerle, Sudan'dan gelen haremağalarıyla, imparatorluğun Hıristiyan çocuklarının (yeniçeri yapılmak üzere devşirilmiş) ya da dönemlerin soyundan gelen üst düzeydeki kişilerle (Macar soylular, Polonyalı bağımsızlıkçılar, Rus devrimciler ya da sıradan kürek mahkûmları) çevrilmiştir. Ve sonra ötekiler: Ciğer, işkembe satan Arnavutlar, Boşnaklar, Kürt hamallar, Laz gemiciler, Kırım Tatarları ve de Ruslar tarafından Kafkasya'dan kovulan ve sultan tarafından gönüllüceliği içinde kabul edilen Çerkesler, Kapçuklar, Ubihler,

Kumikler, Osetler, Çeçenler, Kabartaylar; ve nihayet Türkler; Anadolu bozkırından, Karadeniz ormanlarından ve Doğu'dan gelen, halk tiyatrolarında alay konusu olan Türkler... Bu kentte Türk, Osmanlı zarafetinin öteki ucunda yer alan kaba saba, yontulmamış Anadolu köylüsünü temsil eder.

Gayrımüslimlerden Rumlar: Bunlar Boğaz'daki köylerde ve Adalar'da balıkçılık, Belgrat Ormanı'nda odunculuk yaparlar ama esas olarak kentli insanlardır. Ege Denizi'nin ve İyonya Denizi'nin adalarından gelenler, otelciler ya da tüccarlar, Makedonyalı duvarcılar ve zanaatkârlar, Yunanca harflerle ama Türkçe basılmış İncil'i okuyan Orta Anadolu'nun Türkçe konuşan Rumları, Ege bölgesinin, Pontus'un (Karadeniz) hattâ Kafkasya'nın yaman tüccarları, kendi tarzlarında servet peşinde koşarken eski ailelere, yani geçmişte Bâbiâli tarafından Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarına ya da Saray'ın baş tercümanlıklarına atanan ve o zamandan beri finans işlerine yönelen Fenerli eski ailelere karışan yeni kentliler. Ermeniler: Kürtler tarafından kentlerinden kovulan ve babadan oğula imparatorluğun mimarlığını yapan Balyanların ya da imparatorluğun parasını basma tekelini ellerinde tutan Dadyanların çevresinde dolaşan yoksul garibanlar. Yahudiler: Eskicilerden, Boğaz'da bankerlik ve Paris'te mesenlik yapan Kamondolara kadar, Haliç'in iki kıyısına katmanlar halinde yerleştirilmiş İspanya'nın Sefaratları, Macaristan'ın Eşkenazları, Rusya'nın Karahitleri.

Sonra tüm diğerleri; 1872'den beri sapkın, sütçülükle uğraşan Bulgarlar, Balkanlar'dan gelen Sırpalar, Romenler, Doğu'daki illerin en uzak yörelerinden gelen Asuryenler, Nasuturiler, Jakobitler ve bütün bunları taçlandıran levantenler: yerel Hıristiyan kümenin üst kesimi ile evlilik ve finans bağları kuran, Latince dua eden, Akdeniz'in tüm dillerinde küfreden Fransız, İngiliz, Venedik ve Ceneviz kökenli birkaç aile; Maltalı ufak tefek pezevenkler, Kalabriyalı meyhane-

ciler, Katalan spekülâtorler, Marsilyalı fahişeler; “kapitülasyonlar” adı verilen anlaşmalar sayesinde kendi elçilikleri tarafından korunan bu kişiler, söylendiğine göre başları Türk güvenlik güçleri ile derde girdiğinde, bu ülkeye mensup olmadıklarını göstermek için pasaportlarını yere atar ve üzerine basarlarmış.

Yolcular, Avusturyalı Lloyd’un ya da Paquet şirketinin gemilerinden, bir Fransız şirketi tarafından inşa edilen Galata rıhtımında inerler ve kentin Avrupalı mahallesi Pera’ya ulaşmak için Belçika tramvaylarına binerler. Cadde-i Kebir’in iki yanında elçilikler, mağazalar, birahaneler ve oteller sıralanır; çeşitli inançlara bağlı –sayıları yirmiyi aşan– kilise ve okullar biraz içerlektir. Aynı şekilde, en saygın apartmanlar büyük caddenin bulunduğu tepenin üzerinde yer alır, ancak yokuş aşağı indikçe toplumsal düzey düşer. Galata Kulesi’nin çevresinde Yahudi mahalleleri, Kasımpaşa adı verilen tersane vadisine doğru Rum mahalleleri bulunur; Galatasaray’ın altında bulunan Tophane’deki top dökümhanelerine doğru levantenler oturur. Türkler Boğaziçi’nde, Sultan’ın Dolmabahçe’deki yeni sarayının yakınlarında; ve tabii öteki yakada surlarla çevrili kentin eski kesimlerinin derinliklerinde çoğunlukta olmakla birlikte, kentin bu kesimlerinde Marmara’nın ve Haliç’in kıyıları boyunca Rum, Ermeni ve Yahudi mahalleleri varlıklarını sürdürür.

İstanbul, Balkan Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı’nın arasına giren kısa süreli güneşli havada, Pierre Loti’nin ya da sadece *Joanne Rehberi*’nin izinden giden pek çok kişi tarafından ziyaret edildi. Gelecek kuşaklar değerli dinsel açıklamalara kavuştular. Gide’in, ahlak dersi 1 Mayıs 1914 tarihini taşır: “Kanstantinopolis bütün önyargılarını doğrular ve kalbimin cehenneminde Venedik’le birleşir (...) Venedik’e olduğu gibi, hattâ daha fazlasıyla, buraya da her şey kaba güçle, parayla getirildi. Bütün ırkların, tarihlerin, inançların ve

1910'lu yıllarda Eminönü meydanı.

uygarlıkların birbirine sürtünmesinin ve çarpışmasının yarattığı kalın tabakanın altından, topraktan hiçbir şey fıçırmadı, yerli olan hiçbir şey yoktur” (*Günlük*). Girodoux, bir yıl önce, 10 Mayıs 1913'te, kendini akıntıya bırakır: “Benim ayı oynaticım var, ayısıyla ve öteki üç ayıcıkla birlikte bana geldi; gerçekten dans eden aylarla birlikte; onlardan birini size getirmek istiyorum (...)” (*Lilita'ya Mektuplar*). Nihayet, savaştan birkaç ay önce kente varan ve “Doğu'nun bütün zarif kızlarının yetiştirildiği” tek Fransız rahibeler okulu Notre-Dame-de-Sion'da, Paul Déroulède'in büyük bir portresinin altında, Batı'nın uygarlaştırıcı misyonunun habercisi olarak kabul edilen Maurice Barres.

Turist kalabalıklarını bir yana bırakırsak, neredeyse herkesin bir parseline sahip olduğu bu kente, kim göz dikebilirdi? Bununla birlikte, Alman *Drang nach Osten*'inin ve Rusların sıcak denizlere açılma emelinin kesiştiği yerde bulunan

İstanbul'un işgalinde Fransız deniz kuvvetlerinin karargâhı olarak kullanılan, şimdi deniz yollarına ait Karaköy'deki bina. (Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Arşivi)

İstanbul, –Boğazlar'dan geçen denizyolu, Berlin-Bağdat Demiryolu'nun karayolu bağlantısını tam bu noktada keser– Büyük Savaş'ın başlıca ganimetidir. Fakat kimileri için sömürgeci bir yayılmacılığın basit bir ara istasyonu olan kent, başkaları için bir çar kenti, bir imparatorluk kenti olmayı sürdürür. Kent, o sıralarda jeopolitik bir kumara yol açmanın da ötesinde, bir imparatorluk ütopyasının konusunu oluşturur. Yeni Roma imparatoru olarak Ayasofya'da taç giyme hayalini kuran Rusya'nın II. Nikola'sı, Bulgaristan'ın Ferdinand'ı ve Yunanistan'ın Konstantin'i ile rekabet halindedir. Bu yüzden, ezeli ve ebedi Kanstantinopolis, yeni bir imparatorluğun ham hayalini kendi üzerinde yoğunlaştırarak, yaşlı imparatorlukların çöküşüne eşlik eder.

Böylesi bir tıkanıklık, her türlü dalavereye elverişli bir ortam yaratır. Pragmatizmi, Boğaziçi'nin kıyılarında bir imparatorluk vizyonuna prim tanımayan Büyük Britanya, her şe-

ye karşın Germanik güçlere karşı savaşı sürdürme kararlılığını pekiştirmek için, bu ham hayali Rusların gözüne sokmakta çıkarı olduğunu kavrar. Ne var ki, Boğazların Rusya'nın eline geçmesinin Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarını tehlikeye atacağını da görür. Oyunun birinci perdesi şöyledir; fethetmelerinin mümkün olmaması hususunu güvence altına alarak, İstanbul'u Ruslara vaat etmek... Türk-Alman ittifakının 1914 baharında daha açık hale geldiği sırada, İngiliz donanmasına bağlı bir grup savaş gemisi, Osmanlı donanmasını bu amaçla korumaya devam eder; o sıralarda İngiliz tersanelerinde yapımı süren iki yeni kruvazör de Osmanlılara teslim edilecektir. Hedef, Boğaziçi'nin kuzey kıyılarına bir çıkarmayı mümkün kılabilecek Karadeniz'deki Rus deniz üstünlüğünü engellemektir. Ve Saint-Petersburg, temmuzun son günlerinde bu gemileri Türklere teslim etmemeleri için İngilizlere ricada bulunduğu anda, garip Goeben-Breslau olayı patlak verecektir; Çanakkale Boğazı'nın iç kesimlerine sığınan bu iki savaş gemisi, Türkleri Karadeniz'de yenilmez kılacaktır. Korumaya destek olduklarını sürekli red-

İstanbul'un işgali sırasında Galata Kulesi'nde İngiliz denizcileri.

deden İngilizler, bu olay üzerine Rusları majestelerinin ağzından çıkan şu sözlerle yatıştırabileceklerdir: *Constantinople must be yours!* [Kanstantinopolis sizin olmalı – ç.n.]

İkinci perde: Bu vaadin gerçekleşmesini engellemek için, İstanbul'u savaş sona ermeden fethetmek. Bu nedenle, Türk saldırısından korkan Kafkasya kral naibi o sıralarda donanma bakanlığı görevinde bulunan Churchill'den ikinci bir cephenin açılmasını talep edince, o da Çanakkale harekâtını başlatır. Boğazlar'a el konulması ve İstanbul'un işgali, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu ve müttefiklerin dünyanın bu bölümünde zafer kazanmaları demek olacaktır. Rusya bu hazırlıkları öğrenince öfkelenir. Kanstantinopolis hayali gören Yunanistan'ın –bu acaba İngiltere'nin makyavelist bir başka hesabı mıydı?– projeye dahil olduğunu öğrenince, öfkesi daha da artar. Rusya, *Goeben* ve *Breslau*'nun toplarının menzili tarafından bir kenara itildiğini tespit etmektedir. Bu, Çanakkale tabyalarını döven top seslerine karışan bir büyük diplomatik kargaşaya yol açar. Rusya Yunanistan'ın bir yana itilmesinin yanı sıra, savaşın sonunda Kanstantinopolis'i ve Boğazlar'ı ele geçirme vaadini de elde eder. Büyük Britanya kâğıt üzerinde her şeyi vaat etmeye hazırdır.

Üstelik, buna karşılık İran'a el koyma tavizini de koparır; ayrıca bu, ölü doğmuş bir hüküm olarak kalmayacaktır. Paylaşımında zarara uğramaktan kaygı duyan Fransa ise, Suriye'yi işgal vaadini elde eder. İmparatorluk, İstanbul'daki ilmik çekildiğinde sökülen eski bir kumaş parçasını andırır.

Bütün bunlar olurken, kentte durum nasıldır? Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Enver Paşa, ağustos ayının fırtınalı bir pazar günü Türk-Alman gizli antlaşmasını imzaladıktan sonra, genel seferberlik ilan eder. Enver Paşa bunu, öteki çatışan taraflara göre daha az kayıpla başarmış olduğu için övünecektir; kışla yerine kullanılan mağaralara üst üste yığılmış, üstleri yırtık pırtık askerlerin resimlerini gören biri,

paşaya inanabilir. İşte, tifüsün, dizanterinin, soğuşun, açlığın ve yorgunluğun, subaylar arasında bile, düşman mermilerinden çok ölüme yol açtığı bu savaş, anılarda “seferberlik” adıyla anılacaktır.

Bunun dışında, cihad çağrısı ve Türk milliyetçiliğinin ilk dışa yansımaları, soğuşa açık bir Babil Kulesi olan kentin, biraz daha büzülmesinden başka bir sonuç doğurmaz. Frerler ve sörler Fransız okullarından atılır, Fransızca ve İngilizce tabelalar indirilir ve hatta ayrılıkçılık propagandası yapmakla suçlanan, bir mesenin bir Rum edebiyatçıya armağan ettiği Ingres’in *Homeros’un Tanrılaştırılması* adlı tablosunun büyük boy bir kopyası kendini semt karakolunda bulur.

Çanakkale seferi bir panik havası estirir, sonra kent bir kez daha uyuşukluğa bürünür. Gelibolu Yarımadası’na müttefik çıkarmasının arifesinde, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Ermeni sürgünü kararnamesini imzalar fakat başkentteki Ermenilere, birkaç lider istisna edilirse, dokunulmayacaktır. Hıristiyan nüfus, her yerden gelen korkunç sürgün ve katliam haberleri ile biraz daha içine kapanırken, Müslüman halk her gün yaralıları karşılar ve ölenlerin haberlerini alır. Böylece müttefiklerin zaferini yeni bir özgürlük döneminin şafağı olarak bekleyenlerle, yeni doğan milliyetçi hareketler tarafından mahvolmaya sürüklenmekten kaygılananlar arasındaki uçurum derinleşir.

Bu arada, savaş yoksulların sayısını artırır, onları daha da yoksullaştırır, kendi zenginlerini, “bulgurjuva”larını [Savaş yıllarında gıda maddelerini stoklayıp, satan “harp zenginleri”ne yazarın yakıştırdığı bir deyim – ç.n.] yaratır. Savaşın sonunda Fransızca yayın yapan basın alaya aldığı bu kesim, aslında her tür kaçakçılıkla palazlanır. 1914-1918 arasında ekmeğin fiyatı 38, şekerinki 65 kat artar. Savaşın son yılında ortalama bir memurun aylığı, günde bir kilo ekmek almaya yeter. Kent merkezinin her zamanki kâbusu taşıt

– Birader bunların da sürüsüne bereket. Sağa baksam bir türlü, sola baksam öbür türlü. Bu gidişle bu sanata veda etmeli! (İşgal döneminde Güleryüz'de yayımlanan bir karikatür. 26.6.1922)

araçlarındaki düzensizlik, asker kabilelerinin aşırı yükü ile doruğa ulaşır; iktidar tarafından tam o sırada karara bağlanan tek bir vagonu kullanma hakkı, kısa sürede bir milyoner yaratmaya yeter. Aslında her türlü taşıma olanağı, kâr kaynağıdır; o kadar ki, 1918'de bir hamalın geliri bir tümgeneralin aylığına eşittir! Ve nihayet büyük bir yangın bütün bunların üzerine tüy diker. Sırrı hâlâ çözülememiş olan yangın 1918 baharında eski kentin Haliç ile Marmara Denizi arasında kalan bölgesinin yaklaşık dörtte birini tahrip eder ve geride, evsiz barksızlar tarafından vakit geçirmeden işgal edilen ucu bucağı belirsiz koskoca bir alan bırakır.

Müttefik donanması, 1918 Kasım'ında bir gün, yeni bir düzenin, ulusların özgürlüğünün savunucuları sıfatıyla, muzaffer bir edâyla işte bu kente girerler. Peki ama hangi ulusları savunacaklardır; öyle ya Osmanlılar her zaman için

bir imparatorluk olarak örgütlenmişlerdi; Türk ulusu ise keşfedilmeyi beklemektedir. İngiliz, Fransız, İtalyan, Amerikan, Yunan... Hattâ Japon yüksek komiserleri, çöken imparatorlukların çatırtıları arasında, çok uzun bir süreden beri göz dikilen bu yere yerleşirler. Tiflis üzerinde bir Alman protektorasının kurulması için bir anlaşma imzalamak üzere Berlin'e giderken Ekim sonunda İstanbul'u terk eden Gürcü delegeler, hareketlerinden önce mevcut olmayan ülkelerin, Macaristan'ın, Çekoslovakya'nın, Polonya'nın adı duyulmamış gümrükçüleri tarafından sık sık durdurulmuşlardı. Öte yandan İstanbul'daki yüksekkomiserlikler her gün kimsenin adını duymadığı devletlerin heyetlerini kabul ederler: Davalarını savunmak için, Paris'teki Barış Konferansı'na gitmek üzere vize talep eden Dağlılar Cumhuriyeti, Güneybatı Kafkasya Sovyet'i, Pontus Cumhuriyeti ya da Yeşilordu.

Halkların bu büyük yıkımının ortasına efendiler olarak yerleşen pek pragmatik İngilizler bile ipin ucunu kaçırmazlar. Ejderhanın başını ellerine geçirdiklerini sanırken, kendilerini binlerce böceğin içinde kaynaştığı ölü bir yılanın derisinin ortasında bulurlar. İstanbul sayesinde, Şark'ın anahatarını ellerinde tuttuklarına, buradan Beyaz Orduyu Bolşeviklere karşı saldırıya geçirebileceklerine, Yakındoğu'daki ayaklanmaları bastırabileceklerine, Balkanlar'ı yönlendirebileceklerine inanırlar. Oysa İstanbul tayfununun merkezidir, hiçbir şeyin olup bitmediği yerin merkezidir; çünkü bundan böyle her şey, yeni ulusların kalplerinin attığı yerlerde olup biter. Bir adam, başkentin sisli günlerinde, sancılı bir arayış içinde geçirdiği kışın sonunda bunu anlayacaktır. Mustafa Kemal, geleceğin Atatürk'ü, ilkbahar gelince, Türk ulusunun yeniden keşfedilen vatanı Anadolu'ya doğru yola çıkar.

Ve İstanbul gırtlığına kadar kozmopolit sarhoşluğa gömülür. Pera Caddesi'ne bitişik bir apartmanın dördüncü ka-

tında bir avuç subay, Türkiye'yi kurtarmak için planlar yapar. İkinci kat –üçüncü kat bir genelevdir– bir Kafkas halkının kurtuluş komitesinin merkezidir; birinci katta federalist bir Osmanlı partisi bulunur, zemin kattaki Rum terzinin dükkânında dev bir Venizelos portresi asılı durur. Sokakta, İngiliz ordusundan bir Sih asker, bir İtalyan jandarma ve bir Yunan Efsun askeri devriye gezer. Bunlar, son seferini yapan tramvayın koltuklarının altında Bolşevik Devrimi çağrısı yapan bildiriler bulurlar. Bolşevik İvan adı ile tanınan, Rus ordusundan kaçmış bir demirci ustasının 1918 sonbaharında ilk devrimci çekirdeği kurduğu ve kısa bir süre sonra Almanya'dan Spartakist utkularla dönen genç Türk öğrencilerinin rekabeti ile karşılaştığı da bilinen bir gerçektir.

Fakat İstanbul sosyalizminin tartışmasız kahramanı, kendisine haklı olarak Sosyalist lâkabı takılan Türkiye Sosyalist Partisi'nin [daha önce Osmanlı Sosyalist Fırkası – ç.n.] kurucusu ve ömür boyu başkanı olan Hilmi'dir. Hilmi her zaman kırmızı bir yelek giyer, 1 Mayıs günleri buna aynı renkte bir fular eklenir. Hilmi'nin ünü, 1920 Mayıs'ındaki tramvay grevi sırasında doruğa ulaşır. Bu grev sırasında Hilmi, tıpkı yeni bir mesih gibi, grevcileri, yüzde 25'lik bir ücret artışı sağlayıncaya kadar, iki hafta boyunca partisinin yetersiz kaynaklarıyla besleme başarısını gösterir. O tarihten sonra partisine katılımlar artar. Hilmi, araç-gerecine, tabii kırmızı renkte, bir otomobil ekleyebilir. Fakat İstanbul akreplerin kaynaştığı bir çukurdur; kem diller hiç eksik olmaz. Tramvay şirketinin Fransız-Belçika ortaklığı olduğu, İngilizler tramvay tekelini bu şirketin elinden almak istedikleri ve majesteleri adına düzeni ve güvenliği sağlamayı üstlenen Albay Maxwell'in, Hilmi'nin yakın dostu olduğu akıllardadır. Her neyse, Fransızlar, şirketleri için sendikalar kurarak, kendilerini savunma olanaklarını yaratırlar. Terk edilen Hilmi, giderek sefaletle sürüklenir ve ahlaki bir sorunu öne süren genç bir adam tara-

İstanbul'un işgalinde kolluk görevlerinde bulunan İngiliz, İtalyan, Fransız ve Türk polisleri.

findan öldürülür. İngiliz ordu komutanı, anılarında, cinayetin gerisinde bir Fransız intikam hareketi olasılığına işaret etmek istercesine, bu olaydan söz edecektir.

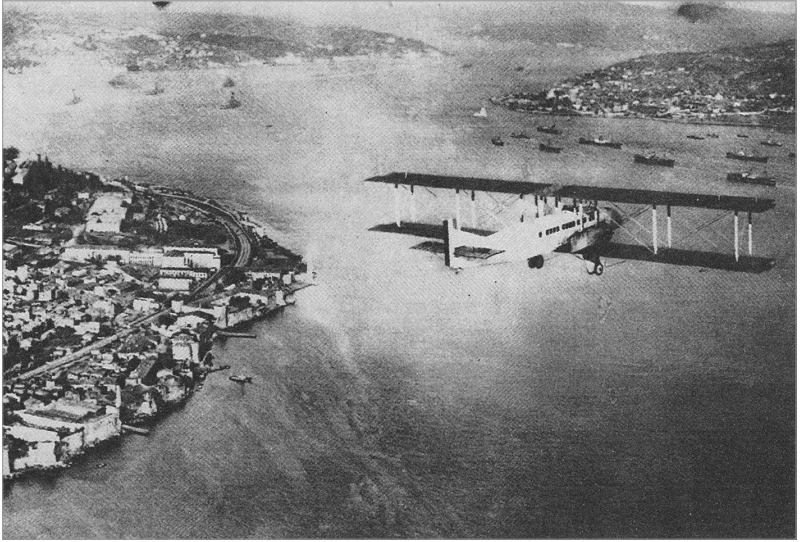
1920 Sonbaharı'nda Kırım'dan boşaltılan General Vrangeli birliklerinin kalıntılarından sonra gelen Rus dalgası kente ulaştığında, işler bu durumdaydı. Dalga her yeri o kadar kaplamıştı ki, gezgin, çevreyi dolaşırken, acelesi olmasa da, İstanbul'da, ne Anadolu'ya silah kaçırarak Türk milliyetçilerini, ne Atina'da Kral Konstantin'in iktidara dönüşü-

ne karşı komplolar kuran Venizeloscu Yunan subaylarını, ne devrimci Kürt ve Ermeni kulüplerini görecek; görünen yalnızca kutsal Rusya'nın ayak basmaya geldiği terk edilmiş ada olacaktı: 1877'de Çar'ın ordularının karargâh kurdukları, şimdi ise kendilerine su servisi yapılmasını ve giysiler verilmesini talep eden ve ısınmak için barakalarının yer döşemelerini yakan aristokratların toplandığı San Stefano (Yeşilköy) kampı; askerlerin her türlü hastalıktan ama aslında hava değişikliğinden öldükleri Adalar'daki karantina merkezleri; daha sonra da Pera'nın dar sokaklarında taksi şoförlüğü yapan prens ve gece kulüplerinde dansözlük yapan düşes söylencelerinin ortaya çıkışı.

“Mütareke” adı verilen dönemin İstanbul'u, yazarları ve geleceğin yazarlarını çekmeye devam eder. Paul Morand, 1920'de bir gece dışişleri görevlisi olarak kente gelir: “Otel rezaletti, Pera'nın çirkin suratlarıyla, gevşek ağızlarıyla, pis burunlarıyla, sarkık çeneleriyle, çok boyalı kırışık gözkapaklarıyla doluydu. Orkestra bomba gibi patlıyor, taklit Buhara halılarıyla kaplı salonun divanlarına, su şişesinden yapılmış lambalara, her yanı kıllarla ve altın takılarla kaplı İngiliz yanlısı palikaryaya, Yunan kurmay subaylarına valsler çalıyordu. Tabanca kılıfları Yahudi izciler tarafından taşınıyordu.” Yazar geceyi, kaçınılmaz olarak, hizmetçi-kontesle karşılaşacağı bir Rus lokantasında tamamlayacak ve kontes ona şunları söyleyecektir: “Gittiğimiz her yerde, her şey aşırılaşıyor. Şu Kanstantinopolis'e bakın.(...)” (*Ouvert la nuit*'de “Türk gecesi”).

Kimileri çok daha sıradan görevler üstlenmiştir; 1921'in güzel bir gününde rıhtımda buluşan iki asker bunlardandır; Prévert (*Ölü Yapraklar*'ın yazarı) ve Duhamel (*Siyah Dizi*'nin yazarı), bir Fransız garnizonunun bulunduğu herhangi bir kentte olduğu gibi, burada kaygısız bir onsekiz ay geçireceklerdir. Kimileri ise gazeteciliğe ilk adımlarını atar-

İşgal altındaki İstanbul'da havadan keşif yapan bir Fransız uçağı.

lar; John Dos Passos 1921'de, yirmibeş yaşındayken, Ernest Hemingway de bir yıl sonra yirmi üç yaşındayken kente gelirler. İzlenimleri bir lise öğrencisinin izlenimlerini andırır: "Sabah uyandıığımızda, Haliç'in üzerindeki sisi gökyüzüne uzanan ince, uzun minarelerle birlikte gördüğünüzde, müezzin, tıpkı bir Rus operasındaki gibi, alçalan yükselen bir sesle müminleri namaza çağırdığında, Şark'ın büyüğü ile karşılaşsınız. Yüzünüzü pencereden aynaya doğru çevirdiğinizde, yüzünüzün, bir gece önce sizi hedef alan son sivri sineğin meydana getirdiği küçük kırmızı lekelerle kaplı olduğunu fark ettiğinizde, Şark'la karşılaşsınız." (*The Toronto Daily Star*, 28 Ekim 1922).

İliazd adıyla tanınan İlya Zdaneviç de buradadır; Saint-Petersburg'daki fütürist dönemi ile Paris'teki dadaist dönemi arasında, Ayasofya'ya bitişik kokuşmuş bir dükkânın tavan arasında yaşayıp gider ve vize beklerken, bize kent hak-